

Magdalena Dziejdzic*

Zagadnienie prawne przedstawiane Sądowi Najwyższemu w toku postępowania odwoławczego

[Legal Question Presented to the Supreme Court During the Examination of an Appeal]

Abstract

This paper presents an outline of the title issue together with the jurisprudence of the Supreme Court regarding the resolution of legal questions that raise serious doubts. Established in Art. 390 § 1 of the Code of Civil Procedure the institution of legal questions – as a derogation from the constitutional principle of judicial independence of judges, who in the exercise of their office are subject only to the Constitution of the Republic of Poland and laws – should be applied only when there is a real need to clarify serious legal doubts of decisive importance for the resolution of the case, remaining with this decision in the causal relationship. In the event of ordinary interpretation doubts, the appellate court should resolve them on its own, using the knowledge provided by the provisions themselves and their understanding in previous case law and legal science. Presenting a legal issue that raises serious doubts in the case of various interpretations of the same provision appearing in case law will be used in a situation where, in the opinion of the second-instance court, the adoption of each of these interpretations is supported by important legal arguments presented by this court, and the choice of the appropriate interpretation is not explained either the current position of the judiciary or the legal doctrine. The subject of a legal question submitted for resolution should be a legal issue that raises truly serious doubts. If ordinary doubts arise, the appellate court should resolve them on its own. However, neither the gravity of the problem contained in it nor the discrepancies in the case law and literature as to how to solve it constitute an independent basis for submitting a legal question to the Supreme Court.

Keywords: legal issue, legal question, court of appeal, Supreme Court, appeal.

Uwagi wstępne. Istota i funkcje pytania prawnego

Instytucja pytań prawnych ma charakter wyjątkowy, co wynika z faktu, że prowadzi ona do przekazania części prerogatyw należących do sądu *meriti*,

---

* **Magdalena Dziejdzic** – dr nauk prawnych, absolwentka, a obecnie adiunkt w Katedrze Prawa Prywatnego EWSPA, absolwentka lingwistyki stosowanej na UW; ORCID 0000-0003-0649-1763.

jakim jest sąd drugiej instancji, i związania go poglądem Sądu Najwyższego w danej sprawie. W orzecznictwie i piśmiennictwie przyjmuje się, że rozstrzyganie zagadnień prawnych przez SN pełni zasadniczo dwie funkcje¹. W pierwszej kolejności wskazuje się wymóg nadzoru judykacyjnego sprawowanego nad sądami powszechnymi, czego wyrazem, obok komentowanej instytucji, są skarga kasacyjna (art. 398¹–98²¹ k.p.c.) i wydawanie tzw. uchwał abstrakcyjnych (art. 83 ustawy z 8 grudnia 2017 r. o Sądzie Najwyższym²). Funkcja ta pozwala na realizację ustrojowych zadań Sądu Najwyższego (art. 183 ust. 1 Konstytucji RP oraz art. 1 pkt 1 ustawy o SN), tj. zapewnienia zgodności z prawem i jednolitości orzecznictwa sądów powszechnych i sądów wojskowych, w tym poprzez podejmowanie uchwał rozstrzygających zagadnienia prawne. Drugą funkcję stanowi umożliwienie usuwania poważnych wątpliwości jurydycznych już na etapie postępowania odwoławczego. Uchwały podejmowane w trybie omawianego przepisu skutkują ograniczeniem sądu odwoławczego przy rozstrzyganiu danej sprawy. Wynika to wprost z art. 390 § 2 k.p.c., zgodnie z którym uchwała rozstrzygająca zagadnienie prawne wiąże w danej sprawie.

Niezwykłe celnie przedstawiona została instytucja pytań prawnych w postanowieniu SN z 4 października 2002 r.³, w którym stwierdzono, że przewidziana w art. 390 k.p.c. instytucja pytań prawnych ma w polskim procesie cywilnym bogatą tradycję oraz odgrywa dużą rolę w rozwoju jurysprudencji, jakkolwiek współcześnie, po wejściu w życie Konstytucji RP, powinna być używana z pełną świadomością jej wyjątkowości. Należy mieć na uwadze, że zgodnie z art. 178 ust. 1 Konstytucji RP sędziowie są niezawisli i podlegają Konstytucji oraz ustawom – co oznacza, że przepis, który rozszerza związaną sędziego także poglądem innego sędziego (sędziów), wyrażonym w uchwale (art. 390 § 2 k.p.c.), musi być stosowany w sposób ostrożny i powściągliwy. Samodzielne rozstrzyganie spraw oraz leżących u ich podłoża zagadnień faktycznych i prawnych jest podstawowym, niezbywalnym obowiązkiem sędziego, wypływającym z wykonywania powierzonej mu władzy sądowniczej – co znajduje uzasadnienie także w nowszym orzecznictwie⁴. Podejście to zyskało ponadto potwierdzenie w stanowisku SN – wyrażonym w wyroku z 12 września 2000 r.⁵ – zgodnie z którym art. 390 k.p.c. nie nakłada na sąd drugiej instancji obowiązku zwrócenia się do Sądu Najwyższego o rozstrzygnięcie zagadnienia prawnego, nawet gdy zagadnienie to budzi poważne wątpliwości.

¹ M. Kłos [w:] A. Marciniak (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz, tom 2. Art. 205¹–424¹², Warszawa 2019, art. 390, Nb 1.

² Tekst jedn. Dz.U. z 2023 r., poz. 1093; dalej: ustawa o SN.

³ III CZP 62/02, OSNC 2004, nr 1, poz. 7.

⁴ Zob. np. postanowienie SN z 26 czerwca 2014 r., III CZP 35/14, Biul. SN 2014, 6.

⁵ I PKN 10/00, OSNAP 2002, nr 7, poz. 156.

W innym orzeczeniu SN wskazał, że obowiązkiem sędziego jest orzekać w sprawach powierzonych mu do rozpoznania, a uchylenie się od tego obowiązku przez scedowanie go na sąd wyższego rzędu nie może być jedynym sposobem na rozwiązanie trudnych zagadnień prawnych i – konsekwentnie – stanowisko Sądu Najwyższego powinno ukształtować praktykę wykorzystywania art. 390 k.p.c. tylko w naprawę wyjątkowych sytuacjach⁶.

Sąd drugiej instancji nie ma obowiązku zwracania się do SN z zagadnieniem prawnym, nawet jeżeli takie się pojawiło i budzi poważne wątpliwości prawne⁷. Zgodnie bowiem z dyspozycją zawartą w art. 390 § 1 k.p.c.; „sąd może” przedstawić zagadnienie prawne do rozstrzygnięcia Sądowi Najwyższemu. W związku z tym za słuszne i konsekwentne należy uznać podejście, zgodnie z którym stanowisko sądu drugiej instancji o nieskorzystaniu z prawa do przedstawienia zagadnienia prawnego Sądowi Najwyższemu (art. 390 § 1 k.p.c.) nie podlega kontroli instancyjnej⁸. Zaniechanie przez sąd odwoławczy przedstawienia w takich okolicznościach zagadnienia prawnego nie może stanowić zarzutu kasacyjnego naruszenia art. 391 § 1 k.p.c. w ramach drugiej podstawy kasacyjnej (art. 398³ § 1 pkt 2 k.p.c.)⁹.

Ratio legis regulacji

Uchwały zawierające odpowiedzi na zagadnienia prawne służą wyjaśnieniu przepisów prawnych budzących wątpliwości albo takich, których stosowanie wywołuje rozbieżności. W ten sposób instytucja ta stała się współcześnie środkiem pozainstancyjnego nadzoru Sądu Najwyższego, co ma na celu zapewnienie prawidłowości, jednolitości i stałości orzecznictwa sądowego (art. 390 § 1 k.p.c.)¹⁰. Uchwały mogą mieć charakter konkretny lub abstrakcyjny. Te pierwsze podejmowane są w ramach konkretnej sprawy cywilnej, w przypadku gdy sąd odwoławczy w oparciu o art. 390 k.p.c. skorzysta z możliwości przedstawienia zagadnienia prawnego. Sąd Najwyższy może ponadto przy rozpoznawaniu skargi kasacyjnej odroczyć wydanie orzeczenia i przekazać zagadnienie prawne budzące poważne wątpliwości powiększonemu składowi tego sądu (art. 398¹⁷ k.p.c.). Uchwała powiększonego składu wiąże tylko w danej sprawie. Jeżeli jednak w orzecznictwie sądów powszechnych, wojskowych lub SN pojawią się rozbieżności w wykładni przepisów prawa będących podstawą ich

⁶ Postanowienie SN z 27 listopada 1998 r., III CZ 122/98, Prok. i Pr. 1999, 9, 36.

⁷ A. Zieliński, Wyroki sądu II instancji w postępowaniu cywilnym. Komentarz praktyczny z przeglądem orzecznictwa. Wzory orzeczeń sądu II instancji, Warszawa 2014, rozdział 4.2.

⁸ A. Góra-Błaszczkowska [w:] A. Góra-Błaszczkowska (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz, tom 1A. Art. 1–424¹², Warszawa 2020, art. 390, Nb 7.

⁹ A. Zieliński, Wyroki sądu..., rozdział 4.1.

¹⁰ A. Łazarska, K. Górski [w:] T. Szanciło (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz, tom 1. Art. 1–505³⁹, Warszawa 2023, art. 390, Nb 2.

orzekania, to w myśl art. 83 § 1 ustawy o SN Pierwszy Prezes Sądu Najwyższego [...] może, w celu zapewnienia jednolitości orzecznictwa, przedstawić wnioski o ich rozstrzygnięcie Sądowi Najwyższemu w składzie siedmiu sędziów lub innym odpowiednim składzie – tj. całej danej Izby, dwóch lub większej liczby Izb albo też w pełnym składzie SN.

Sąd Najwyższy podejmuje uchwały rozstrzygające zagadnienia prawne w składzie trzech sędziów (art. 77 ustawy o SN). W składzie orzekającym może brać udział tylko jeden sędzia delegowany do pełnienia czynności sędziowskich w SN. Sędzia delegowany nie może pełnić funkcji przewodniczącego składu orzekającego (art. 81 ustawy o SN). O obsadzie składu rozstrzygającego zagadnienie prawne decyduje Prezes SN (art. 80 § 1 regulaminu SN¹¹). W pracach nad rozpatrywanym zagadnieniem prawnym uczestniczy również asystent sędziego, który wyszukuje i gromadzi orzecznictwo oraz literaturę, jak również analizuje strony internetowe – w celu uzyskania informacji użytecznych przy rozstrzygnięciu zagadnień prawnych (art. 65 § 1 pkt 2 reg. SN).

Wyjątkowy charakter wykładni zawartej w uchwałach

Jak wskazano, uchwały Sądu Najwyższego będące odpowiedzią na pytanie prawne przedstawione przez sąd odwoławczy stanowią wyjątek od konstytucyjnej zasady podległości sędziów tylko Konstytucji RP i ustawom. Sądy niższych instancji są związane stanowiskiem SN wskazanym w uchwale podjętej w trybie art. 390 k.p.c. Sąd niższej instancji nie może ocenić rozstrzygniętego zagadnienia w sposób odmienny ani nie może zwrócić się po raz kolejny o rozstrzygnięcie tego samego zagadnienia¹². W rezultacie wykładnia dokonana przez SN zastępuje wykładnię, którą przeprowadzić powinien sąd odwoławczy – i ma ona charakter wtórny, ponieważ zmierza do rozstrzygnięcia konkretnej sprawy. Norma prawna ustalona przez Sąd Najwyższy po przeprowadzeniu wykładni ma charakter indywidualny z uwagi na fakt, że dotyczy tylko sprawy objętej rozpoznaniem apelacji¹³. Adresatem normy jest sąd, który przedstawił zagadnienie prawne w tej sprawie, a wykładnia dokonana przez SN jest indywidualnie wiążąca dla sądu w danej sprawie.

Pytanie prawne przedstawiane przez sąd odwoławczy powinno być sformułowane abstrakcyjnie, w oderwaniu od okoliczności faktycznych danej sprawy, tak aby odpowiedź SN nie była jednocześnie rozstrzygnięciem danej sprawy. Związanie uchwałą dotyczy przypadku, w którym – zgodnie z art. 390 § 2 k.p.c. – SN

¹¹ Rozporządzenie Prezydenta RP z 14 lipca 2022 r. Regulamin Sądu Najwyższego, Dz.U. 2022, poz. 1489.

¹² T. Zembrzuski, *Wpływ uchwał Sądu Najwyższego na orzecznictwo sądów powszechnych* [w:] T. Giaro (red.), *Rola orzecznictwa w systemie prawnym*, Warszawa 2016, s. 209.

¹³ A. Łazarska, K. Górski [w:] T. Szanciło (red.), *Kodeks...*, tom 1, art. 390, Nb 4.

podjął uchwałę, w sytuacji natomiast odmowy podjęcia uchwały uzasadnienia sporządzane w takich okolicznościach nie są wiążące dla sądu odwoławczego¹⁴.

Zagadnienie, które zostanie przedstawione Sądowi Najwyższemu do rozstrzygnięcia, powinno być zagadnieniem prawnym. Nie może ono dotyczyć rozstrzygnięcia kwestii dotyczących ustalenia stanu faktycznego, z konkretną sytuacją procesową, a u jego podstaw nie mogą leżeć względy celowościowe lub użyteczne¹⁵.

W piśmiennictwie wskazuje się ponadto, że SN udziela odpowiedzi tylko w granicach przedstawionego mu do rozstrzygnięcia pytania prawnego, nie może wychodzić poza to zagadnienie ani dokonywać jego reinterpretacji, ponieważ skutkowałoby to naruszeniem zasady samodzielnego rozstrzygania sprawy przez sąd odwoławczy bądź analizowania kwestii niebudzących wątpliwości sądu właściwego¹⁶.

Uchwały podejmowane przez SN na podstawie art. 390 § 1 k.p.c. nie mogą być środkiem do eliminowania oczywistych błędów procesowych popełnionych przez sąd orzekający, które doprowadziły do powstania sytuacji nietypowej, wykraczającej poza model postępowania cywilnego i z tego powodu stwarzającej wątpliwości prawne budzące poważne wątpliwości¹⁷. Eliminacja tych błędów należy do sądu właściwego w toku instancji¹⁸.

Dopuszczalność przedstawienia zagadnień prawnych

Wyjątkowy charakter komentowanej instytucji sprawia, że przesłanki, po których spełnieniu SN może rozstrzygnąć wątpliwości sądu drugiej instancji, wymagają restryktywnej wykładni. Kodeks postępowania cywilnego poza art. 390 § 1 nie zawiera żadnych dodatkowych przepisów przedstawiających wskazania czy warunki, jakie spełniać powinno zagadnienie prawne kierowane do Sądu Najwyższego. Powyższy przepis zawiera tylko dwa wymogi w tym zakresie:

- ◆ zagadnienie prawne musi powstać przy rozpoznawaniu apelacji;
- ◆ musi to być zagadnienie prawne budzące poważne wątpliwości.

W pozostałym zakresie wskazania i warunki dotyczące zagadnienia prawnego przewidzianego w art. 390 § 1 k.p.c. sformułowała przede wszystkim judykatura. SN stwierdził, że zagadnienie prawne przedstawione temu sądowi

¹⁴ Odmienne T. Wiśniewski [w:] J. Gudowski (red.), System prawa procesowego cywilnego, tom 3, cz. 1. Środki zaskarżenia, Warszawa 2013, s. 132.

¹⁵ M. Manowska, Apelacja w postępowaniu cywilnym. Komentarz i orzecznictwo, Warszawa 2022, s. 344.

¹⁶ A. Łazarska, K. Górski [w:] T. Szanciło (red.), Kodeks..., tom 1, art. 390, Nb 4.

¹⁷ A. Góra-Błaszczkowska, Środki zaskarżenia w postępowaniu cywilnym. Komentarz do art. 367–424¹² k.p.c., Warszawa 2020, art. 390, pkt 6.

¹⁸ Postanowienie SN z 22 lutego 2007 r., III CZP 163/06, Biul. SN 2007, 2.

do rozstrzygnięcia w trybie art. 390 § 1 k.p.c. powinno odpowiadać następującym wymaganiom¹⁹:

- ◆ być sformułowane w oparciu o okoliczności mieszczące się w stanie faktycznym sprawy wynikającym z dokonanych przez sąd ustaleń; ustalenia sądu nie mogą rodzić na tym etapie sprawy żadnych wątpliwości, które rzutowałyby na możliwy kierunek odpowiedzi udzielonej przez Sąd Najwyższy²⁰;
- ◆ mieć charakter abstrakcyjny i dotyczyć wykładni przepisów prawa; sformułowane zagadnienie prawne powinno odwoływać się w sposób generalny i abstrakcyjny do treści przepisu, który nie podlega jednoznacznej wykładni, a którego wyjaśnienie przez Sąd Najwyższy przyczyni się do rozwoju jurysprudence i prawa pozytywnego lub też będzie miało znaczenie precedensowe dla rozstrzygnięcia podobnych spraw w przyszłości²¹;
- ◆ pozostawać w związku z rozpoznawaną sprawą, tak aby udzielenie odpowiedzi na udzielone pytanie było niezbędne do rozpoznania środka odwoławczego²², tj. musi istnieć związek przyczynowy między przedstawionym zagadnieniem prawnym a podjęciem decyzji co do istoty sprawy²³;
- ◆ dotyczyć zagadnienia prawnego budzącego rzeczywiście poważne wątpliwości²⁴.

Dodatkowo wskazuje się, że celem instytucji przewidzianej w art. 390 § 1 k.p.c. nie może być uzyskanie wsparcia SN dla jednoznacznie sformułowanego przez sąd odwoławczy stanowiska co do właściwej wykładni przepisu stosowanego przy rozpoznawaniu apelacji²⁵. Sąd Najwyższy zwrócił uwagę, że zamiar wystąpienia z pytaniem prawnym nie zwalnia sądu drugiej instancji z obowiązku uprzedniego rozważenia podniesionych w apelacji zarzutów w kierunku wykazania, że rozstrzygnięcie przedstawionego zagadnienia prawnego jest konieczne dla właściwego rozpoznania sprawy²⁶.

Artykuł 390 k.p.c. nie zawiera wyjaśnienia, czy chodzi o „poważne wątpliwości” w sensie obiektywnym (problem pozostaje nierozwiązany w doktrynie, jest różnie rozstrzygany w dotychczasowym orzecznictwie), czy subiektyw-

¹⁹ Zob. postanowienia SN: z 9 kwietnia 2010 r., III CZP 17/10, Biul. SN 2010, 4; z 11 maja 2010 r., II PZP 40/10, niepubl.

²⁰ Zob. postanowienie SN z 14 września 2006 r., III CZP 61/06, „Palestra” 2006, 11–12, s. 254.

²¹ T. Erciński, *Apelacja w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2020, s. 237.

²² Zob. postanowienia SN: z 27 sierpnia 1996 r., III CZP 91/96, OSNC 1997, nr 1, poz. 9; z 6 listopada 1998 r., III CZP 35/98, Legalis; z 9 kwietnia 2002 r., III CZP 16/02, Biul. SN 2002, nr 4, s. 10; z 22 maja 2009 r., III CZP 25/09, Legalis; z 14 marca 2001 r., III CZP 53/00, Legalis; uchwałę SN z 27 czerwca 2013 r., III CZP 27/13, OSNC 2014, nr 1, poz. 4.

²³ Zob. m.in. S. Włodyka, *Przesłanki dopuszczalności pytań prawnych do Sądu Najwyższego*, NP 1971, 2, s. 173 i nn.; orzeczenie SN z 26 lutego 1975 r., I PR 31/75, OSNCP 1975, nr 12, poz. 176.

²⁴ J. Naworski, *Przesłanki wystąpienia z pytaniem prawnym – glosa – III CPZ32/10*, „Iustitia” 2012, 1, s. 30.

²⁵ Zob. postanowienia SN: z 12 stycznia 2010 r., III CZP 113/09, Biul. SN 2010, 1; z 23 września 2010 r., III CZP 55/10, Biul. SN 2010, 9.

²⁶ Uchwała SN z 9 lipca 2019 r., I NSZP 1/19, OSNKN 2020, nr 2, poz. 12.

nym (tj. z punktu widzenia sądu drugiej instancji). Zdaniem T. Erecińskiego, ponieważ instytucja pytań prawnych stanowi przede wszystkim środek prewencyjny z punktu widzenia zapobiegania uprawomocnieniu się wadliwych orzeczeń sądowych, można opowiedzieć się za szerszą wykładnią pojęcia „poważne wątpliwości”²⁷. Tę „poważność” należy rozumieć w ten sposób, że wyłaniające się wątpliwości powodują, iż sąd ten nie wie, jak zinterpretować określony przepis prawa mający zastosowanie w sprawie albo która z kilku możliwych interpretacji jest prawidłowa²⁸.

Wątpliwości przedstawione przez sąd odwoławczy muszą mieć charakter wyłącznie prawny, mogą dotyczyć zarówno prawa materialnego, jak i formalnego. Nie mogą natomiast dotyczyć ani oceny dowodów, ani ustaleń faktycznych²⁹. Wątpliwości nie mogą ponadto odnosić się sposobu rozstrzygnięcia sprawy w konkretnym stanie faktycznym, gdyż nie jest rolą Sądu Najwyższego zastępowanie sądu drugiej instancji w tym, co jest istotą orzekania, tj. w subsumcji danego stanu faktycznego pod określoną normę prawną³⁰. Zagadnienie prawne przedstawione do rozstrzygnięcia w trybie art. 390 § 1 k.p.c. nie może sprowadzać się do postawienia pytania, które wymagałoby dokonania przez SN subsumcji, a tym samym rozstrzygnięcia sprawy³¹. Gdy w ocenie SN przedstawione zagadnienie prawne nie budzi poważnych wątpliwości, sąd ten odmówi podjęcia uchwały, gdyż wykładni takich zagadnień prawnych (przepisów) dokonuje we własnym zakresie sąd drugiej instancji³².

Sąd odwoławczy kierujący pytanie prawne zobowiązany jest spełnić wszystkie ww. wymogi, gdyż samoistnej przesłanki wystąpienia z pytaniem prawnym, w oderwaniu o wyżej wskazanych kryteriów, nie stanowi ani waga zawierającego się w nim problemu, ani też rozbieżności w orzecznictwie czy piśmiennictwie co do sposobu jego rozwiązania³³.

Odmowa udzielenia odpowiedzi na pytanie

W przypadku przedstawienia pytania prawnego Sąd Najwyższy może udzielić odpowiedzi, odmówić jej udzielenia lub też przejąć sprawę do rozpoznania. SN udziela odpowiedzi w formie uchwały, natomiast odmawiając podjęcia uchwały – wydaje postanowienie. Podstawę prawną odmowy podjęcia uchwały stanowi art. 86 § 1 ustawy o SN.

²⁷ T. Ereciński, *Apelacja...*, s. 238.

²⁸ Postanowienie SN z 23 lipca 1998 r., III CZP 24/98, *Legalis*.

²⁹ Postanowienie SN z 17 listopada 1998 r., III CZP 49/98, *Legalis*.

³⁰ Zob. postanowienia SN: z 7 września 2005 r., II UZP 8/05, OSNP 2006, nr 15–16, poz. 252; z 10 maja 2007 r., III UZP 1/07, OSNP 2008, nr 3–4, poz. 49.

³¹ Postanowienie SN z 22 października 2002 r., III CZP 64/02, *Prok. i Pr.* 2003, 8, poz. 37.

³² Postanowienie SN z 16 października 2008 r., III CZP 97/08, *Biul. SN* 2008, 10.

³³ Postanowienie SN z 24 maja 2002 r., III CZP 30/02, *Prok. i Pr.* 2003, 3, poz. 38.

Odmowa podjęcia uchwały nastąpi w razie niespełnienia wyżej wskazanych kryteriów. Nie są to jednak jedyne sytuacje, w których SN odmówi udzielenia odpowiedzi na pytanie. Odmowa podjęcia uchwały ma miejsce w przypadku zmiany stanu prawnego w kwestii, której wątpliwości dotyczyły, dokonanej po wydaniu przez ten sąd postanowienia na podstawie art. 390 § 1 k.p.c.³⁴ Podobnie będzie w przypadku, gdy po wydaniu przez sąd drugiej instancji postanowienia o przedstawieniu zagadnienia prawnego do rozstrzygnięcia podjęta zostanie uchwała pełnego składu SN wyjaśniająca wątpliwości będące podłożem poważnych wątpliwości powziętych przez sąd drugiej instancji przy rozpatrywaniu apelacji³⁵.

Odmowa udzielenia odpowiedzi na pytanie będzie miała miejsce również w razie istnienia zdecydowanego przekonania sądu przedstawiającego zagadnienie prawne, że samo to zagadnienie nie budzi w istocie większych wątpliwości, a udzielona przez SN odpowiedź ma służyć jedynie potwierdzeniu prawidłowości stanowiska sądu odwoławczego. Sformułowanie pytania prawnego w taki sposób jest niedopuszczalne i prowadzi do odmowy udzielenia odpowiedzi³⁶. Uzasadnioną przyczynę odmowy podjęcia uchwały stanowi także okoliczność, że istota zagadnienia prawnego jest inna od przedstawionego Sądowi Najwyższemu do rozstrzygnięcia³⁷. Podobnie będzie, jeżeli rozstrzygnięcie zagadnienia prawnego nie ma wpływu na wynik sprawy.

Sąd Najwyższy odmówi udzielenia odpowiedzi na pytanie prawne, gdy wykładnia wskazanych w nim przepisów została już dokonana przez ten sąd, a sąd odwoławczy nie powołuje się na możliwość odmiennej interpretacji³⁸. Przedmiotem zagadnienia prawnego nie może być trudność w ocenie konkretnego środka dowodowego³⁹.

Przyczyny odmowy mogą znajdować się także po stronie sądu odwoławczego, gdyż przedstawienie zagadnienia prawnego Sądowi Najwyższemu do rozstrzygnięcia musi nastąpić w sposób formalnie prawidłowy. Tak więc postanowienie w tej sprawie powinno zostać wydane na posiedzeniu jawnym, zazwyczaj na rozprawie przed jej odroczeniem, ale dopuszczalne jest także wydanie postanowienia na posiedzeniu jawnym, na którym otwarto zamkniętą rozprawę⁴⁰. Nieprawidłowe podjęcie postanowienia o przedstawieniu zagadnienia prawnego poza rozprawą (po jej odroczeniu) stanowi już samowystarczalną podstawę do odmowy podjęcia uchwały⁴¹.

³⁴ Postanowienie SN z 10 maja 2000 r., III CZP 7/00, OSNC 2000, nr 12, poz. 221.

³⁵ Postanowienie SN z 14 maja 2014 r., III CZP 101/13, OSNC 2015, nr 3, poz. 39

³⁶ Postanowienie SN z 24 lutego 2009 r., III CZP 144/08, Biul. SN 2009, 2.

³⁷ Uchwała SN z 19 września 2000 r., III CZP 28/00, Biul. SN 2000, 9, s. 3.

³⁸ Postanowienie SN z 25 listopada 2005 r., I UZP 3/05, Legalis.

³⁹ Postanowienie SN z 27 sierpnia 1996 r., III CZP 91/96, Legalis.

⁴⁰ M. Manowska, *Apelacja...*, s. 344.

⁴¹ Postanowienie SN z 9 lipca 2009 r., II PZP 3/09, Biul. SN 2009, 7.

Ponadto w postanowieniu z 9 lipca 2009 r.⁴² SN uznał, że nie zachodzi potrzeba rozstrzygnięcia zagadnienia prawnego związanego z merytorycznym rozpoznaniem apelacji, jeżeli postępowanie przed sądem pierwszej lub drugiej instancji jest nieważne. Sąd Najwyższy odmawia podjęcia uchwały w wypadku, gdy postanowienie o przedstawieniu zagadnienia prawnego na podstawie art. 390 § 1 k.p.c. wydał skład sądu sprzeczny z przepisami prawa⁴³. Innymi słowy, postanowienie o przedstawieniu zagadnienia prawnego może być podjęte przez sąd drugiej instancji tylko w składzie, który jest właściwy do rozpoznania sprawy⁴⁴.

Sposób sformułowania zagadnienia prawnego

Analizując przedstawiane zagadnienia prawne do rozstrzygnięcia, SN niejednokrotnie skupia swoją uwagę na formie stawianych pytań prawnych⁴⁵. Jak zostało to wskazane w postanowieniu SN z 12 kwietnia 2000 r.⁴⁶, na podstawie art. 390 § 1 k.p.c. dopuszczalne jest przedstawianie zagadnień prawnych wyłącznie „do rozstrzygnięcia”, a nie „do uzupełnienia”. Z uzasadnienia przytoczonego postanowienia można wywnioskować, że termin „rozstrzygnięcie” występujący w omawianym przepisie odnosi się do konstrukcji pytania prawnego, a prawidłowo skonstruowane pytanie prawne wymagać będzie rozstrzygnięcia przez udzielenie odpowiedzi potwierdzającej albo zaprzeczającej.

W nauce logiki przyjmuje się, że funkcjonują dwa rodzaje pytań: pytania rozstrzygnięcia oraz pytania uzupełnienia (dopełnienia)⁴⁷. Sposób skonstruowania pytania wpływa na rodzaj oczekiwanej odpowiedzi. Pytanie rozstrzygnięcia rozpoczyna się zawsze od partykuły pytajnej „czy”; w rezultacie charakteryzuje się ono tym, że wyznacza dwie możliwe odpowiedzi, z których jedna jest równoważna ze zdaniem stanowiącym część tego pytania, a druga jest zaprzeczeniem tamtego zdania. Pytanie to zawiera więc alternatywę odpowiedzi, a w gestii odpowiadającego leży dokonanie wyboru odpowiedzi⁴⁸. Pytanie uzupełnienia formułuje natomiast określony schemat odpowiedzi, stanowi ono tzw. pytanie rozwijające i rozpoczyna się od przysłówków i zaim-

⁴² III CZP 19/09, OSNC 2010, nr 2, poz. 48. Zob. też postanowienie SN z 19 sierpnia 2009 r., III CZP 48/09, OSNC -ZD 2010, nr B, poz. 53.

⁴³ Uchwała SN z 26 czerwca 2002 r., III CZP 42/02, OSP 2003, nr 6, poz. 78, z glosą M. Manowskiej.

⁴⁴ Postanowienie SN z 21 listopada 2002 r., III CZP 74/02, Biul. SN 2002, 11, s. 9.

⁴⁵ D. Zienkiewicz, Wątpliwości redakcyjne związane z przedstawianiem zagadnień prawnych do rozstrzygnięcia w orzecznictwie Sądu Najwyższego, „Palestra” 2000, 5–6, s. 44.

⁴⁶ III CZP 2/00, OSNC 2000, nr 11, poz. 200.

⁴⁷ Z. Ziemiński: Logika praktyczna, PWN Warszawa 1995, s. 133; W. Wolter, M. Lipczyńska, Elementy logiki, Warszawa 1980, s. 227; K. Ajdukiewicz, Język i poznanie, Warszawa 1985, tom 1, s. 278.

⁴⁸ A. Łazarska, K. Górski [w:] T. Szanciło (red.), Kodeks..., tom 1, art. 390, Nb 10.

ków pytajnych, np. „gdzie”, „kiedy” czy „ile”. Pytania te dają odpowiadającemu większą swobodę przy udzielaniu odpowiedzi.

Nie stanowi przedstawienia zagadnienia prawnego sformułowanie pytania o charakterze teoretycznym, oderwanego od okoliczności rozpatrywanej sprawy – przez co odpowiedź na nie jest niepotrzebna do jej rozpoznania – a także pytania sprowadzającego się do rozstrzygnięcia konkretnej sytuacji procesowej⁴⁹.

Przy udzielaniu odpowiedzi na przedstawione przez sąd drugiej instancji zagadnienie prawne Sąd Najwyższy nie jest związany jego wadliwym sformułowaniem. W przypadku wadliwej konstrukcji samego pytania prawnego SN powinien przed odmową odpowiedzi na pytanie ustalić, czy chodzi jedynie o samo wadliwe konstrukcyjne ujęcie pytania, czy też o brak relewantności w sposobie jego sformułowania. Odmowa odpowiedzi na zagadnienie prawne tylko z powodu wadliwej konstrukcji pytania prawnego mogłaby być uznana za nadmierny formalizm. Wynika to stąd, że znaczenie mieć powinno to, o co sąd pyta, a nie sposób sformułowania swoich wątpliwości⁵⁰.

Institucja zagadnień prawnych wspiera ponadto inną instytucjonalną rolę Sądu Najwyższego, jaką jest prowadzenie dialogu z sądami niższych instancji. Wielokrotnie wskazuje się na konieczność odstąpienia od rygorystycznego formalizmu w przedmiocie formułowania zagadnień prawnych na rzecz współdziałania sądów drugiej instancji z SN w tej kwestii. Za przyjęciem takiej wykładni przemawia także przesłanka efektywności postępowania, gdyż oczekiwanie na odpowiedź SN niejednokrotnie wstrzymuje na jakiś czas bieg postępowania. Gdy po upływie tego czasu nastąpi odmowa udzielenia odpowiedzi na pytanie prawne, to w przypadku gdy faktycznie w sprawie występował problem prawny, tylko został on wadliwie sformułowany, nie rozwiąże to problemów, z jakimi mierzył się sąd odwoławczy.

Przejęcie sprawy do rozpoznania przez SN

Przed rozstrzygnięciem pytania prawnego Sąd Najwyższy powinien rozważyć, czy nie zachodzi potrzeba przejęcia sprawy do rozpoznania we własnym zakresie. Potrzeba przejęcia sprawy powstaje, gdy odpowiedź na pytanie sądu drugiej instancji okaże się niemożliwa bez rozstrzygnięcia zarazem o istocie sprawy⁵¹ lub gdy sama już odpowiedź na pytanie przesądzi o rozstrzygnięciu o losie apelacji, a kontynuacja postępowania przed sądem odwoławczym

⁴⁹ Postanowienie SN z 9 kwietnia 2008 r., II PZP 5/08, OSNAP 2009, nr 15–16, poz. 203.

⁵⁰ A. Łazarska, K. Górski [w:] T. Szanciło (red.), Kodeks..., tom 1, art. 390, Nb II; D. Zienkiewicz, *Wątpliwości redakcyjne...*, s. 47; K. Osajda, *Przesłanki odmowy podjęcia uchwały przez SN w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2018, s. 415.

⁵¹ S. Hanausek, *Orzeczenie sądu rewizyjnego w procesie*, Warszawa 1966, s. 238.

w sposób niepotrzebny przedłuży czas trwania postępowania sądowego (w szczególności może tak się zdarzyć, gdy zagadnienie prawne obejmuje materię prawa procesowego)⁵².

W przypadku przejęcia sprawy do rozpoznania SN przejmuje funkcję sądu apelacyjnego i orzeka jako sąd odwoławczy zamiast sądu drugiej instancji⁵³. Przejmując sprawę do rozpoznania we własnym zakresie, SN wydaje wówczas dwa orzeczenia: postanowienie o przejęciu sprawy i orzeczenie zawierające rozstrzygnięcie sprawy na skutek apelacji od wyroku sądu pierwszej instancji⁵⁴. Decyzję o przejęciu sprawy do rozpoznania we własnym zakresie SN może podjąć albo na początku rozprawy, albo też po jej zamknięciu. Może też zagadnienie prawne przedstawić składowi 7 sędziów do rozstrzygnięcia w takim samym albo w zmodyfikowanym sformułowaniu⁵⁵. W razie przejęcia sprawy do rozpoznania SN orzeka według przepisów dotyczących postępowania przed sądem drugiej instancji.

Wydanie i uzasadnienie postanowienia sądu drugiej instancji

Zgodnie z art. 390 § 1 k.p.c. przedstawienie zagadnienia prawnego jest możliwe, jeżeli przy rozpoznawaniu apelacji powstanie zagadnienie prawne budzące poważne wątpliwości. Sformułowanie „przy rozpoznawaniu apelacji” rozumieć należy szeroko – jako obejmujące również rozstrzyganie kwestii wstępnych związanych z dopuszczalnością apelacji⁵⁶. Przedstawione Sądowi Najwyższemu pytanie prawne dotyczyć może tylko materii prawnych, nie faktycznych czy mieszanych (faktyczno-prawnych)⁵⁷.

Postanowienie w przedmiocie przedstawienia zagadnienia prawnego zapada na rozprawie w składzie trzech sędziów. Jednakże wobec brzmienia art. 367 § 3 k.p.c. nie jest wykluczone wydanie takiego postanowienia na posiedzeniu niejawnym. Na gruncie art. 390 k.p.c. sąd drugiej instancji jednocześnie odracza rozpoznanie sprawy. Postanowienie zawierające zagadnienie prawne przedstawione do rozstrzygnięcia Sądowi Najwyższemu obejmować powinno sentencję podpisaną przez cały skład sądu oraz uzasadnienie – podobnie podpisane przez wszystkich orzekających w sprawie sędziów. W sytuacji gdy sentencja takiego postanowienia nie jest podpisana przez żadnego z orzekają-

⁵² T. Ereciński, *Apelacja...*, s. 240.

⁵³ Wyrok SN z 16 marca 1965 r., II CR 107/65, OSPiKA 1966, nr 3, poz. 60 z glosą W. Siedleckiego.

⁵⁴ T. Wiśniewski [w:] J. Gudowski (red.), *System...*, tom 3, cz. 1, s. 133.

⁵⁵ A. Góra-Błaszczykowska, *Środki zaskarżenia...*, art. 390, pkt 4.

⁵⁶ T. Wiśniewski [w:] J. Gudowski (red.), *System...*, tom 3, cz. 1, s. 282.

⁵⁷ T. Ereciński [w:] T. Ereciński (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, tom 2, Warszawa 2012, s. 282.

cych sędziów, a ich podpisy znajdują się wyłącznie pod uzasadnieniem, takie postanowienie nie istnieje jako czynność procesowa⁵⁸.

Postanowienie sądu odwoławczego o przedstawieniu zagadnienia prawnego SN, jak zostało to już wcześniej wskazane, powinno zawierać uzasadnienie, co wynika z art. 84 ustawy o SN. Wcześniej obowiązek taki nie wynikał wprost z przepisów procesowych, jednak zgodnie ze stanowiskiem SN i przedstawicieli literatury potrzeba uzasadniania z urzędu takich postanowień wynika z istoty i funkcji takiego postanowienia. Sąd odwoławczy ma bowiem obowiązek wyjaśnienia źródeł jego poważnych wątpliwości, które skutkują celowością przedstawienia zagadnienia prawnego, jak również musi wskazać, dlaczego rozstrzygnięcie zagadnienia prawnego jest niezbędne dla rozpatrzenia wniesionego środka odwoławczego⁵⁹.

Przedstawiając Sądowi Najwyższemu do rozpoznania zagadnienie prawne, sąd odwoławczy ma obowiązek spełnienia wyżej wskazanych przesłanek, w szczególności musi wyjaśnić, dlaczego rozstrzygnięcie wątpliwości jest niezbędne dla rozpoznania środka odwoławczego. Zgodnie z utrwalonym stanowiskiem SN sąd ten powinien przytoczyć nie tylko własny pogląd, lecz także argumenty przeciwne, budzące jego wątpliwości⁶⁰. Podstawową przesłanką podjęcia uchwały przez SN jest rozbieżność w orzecznictwie sądów powszechnych lub Sądu Najwyższego, a nie przykładowo praktyki zakładów ubezpieczeń, która ze względu na cywilny charakter stosunków prawnych na tle ubezpieczeń odpowiedzialności cywilnej powinna odpowiadać wykładni prawa kształtowanej orzeczeniami sądowymi⁶¹. Rozbieżność tę wnioskodawca powinien wykazać przez przywołanie prawomocnych wyroków, w których rozstrzygnięcie zostało oparte na odmiennej wykładni przepisów prawa, a nie tylko różnic w ich stosowaniu, czego przyczyną mogą być odmienne ustalenia podstawy faktycznej.

Jak już wskazano, postanowienie sądu o przedstawieniu zagadnienia prawnego powinno obejmować szczegółowe uzasadnienie. Samo zagadnienie prawne natomiast powinno być przedstawione w sposób ogólny, abstrakcyjny, wykazywać istnienie poważnych wątpliwości oraz związku funkcjonalnego niezbędnego do rozstrzygnięcia danej sprawy, tj. wykazać niezbędną oczekiwaną odpowiedź dla rozstrzygnięcia sprawy⁶². Podstawową przesłanką zwrócenia się do SN w trybie art. 390 k.p.c. jest to, aby sąd drugiej instancji przy formułowaniu przedstawionego zagadnienia prawnego wyraźnie wskazał, że istnieją argumenty przemawiające za jed-

⁵⁸ A. Łazarska, K. Górski [w:] T. Szanciło (red.), Kodeks..., tom 1, art. 390, Nb 8.

⁵⁹ Zob. orzeczenie SN z 26 kwietnia 1956 r., 4 CO 8/56, OSPiKA 1957, nr 3, poz. 61; uchwałę SN z 6 marca 1998 r., III CZP 73/97, Legalis.

⁶⁰ Postanowienie SN z 10 stycznia 2001 r., III ZP 33/00, Legalis.

⁶¹ Postanowienie 7 sędziów SN z 24 lutego 2006 r., III CZP 91/05, Legalis.

⁶² Postanowienie SN z 27 maja 2010 r., III CZP 32/10, Biul. SN 2010, 5.

nym z możliwych rozwiązań⁶³. Zagadnienie prawne powinno zatem zostać skonstruowane i uzasadnione w taki sposób, aby SN miał podstawy do rozstrzygnięcia przedstawionych wątpliwości. Sąd drugiej instancji powinien w uzasadnieniu w sposób szczegółowy odnieść się do faktu, że zarówno dotychczasowe orzecznictwo, jak i doktryna nie dają podstaw do usunięcia poważnych wątpliwości prawnych, które pozostają w związku przyczynowym z rozstrzygnięciem sprawy.

Zakończenie

W konkluzji należy stwierdzić, że instytucja pytań prawnych – przewidziana w art. 390 § 1 k.p.c. – jako odstępstwo od konstytucyjnej zasady niezawisłości orzeczniczej sędziów, którzy w sprawowaniu swojego urzędu podlegają jedynie Konstytucji RP oraz ustawom, powinna znajdować zastosowanie jedynie w sytuacji, gdy rzeczywiście zachodzi faktyczna potrzeba wyjaśnienia poważnych wątpliwości prawnych o decydującym znaczeniu dla rozstrzygnięcia sprawy, pozostających z tym rozstrzygnięciem w związku przyczynowym. W przypadku wystąpienia zwykłych wątpliwości interpretacyjnych sąd odwoławczy jest zobowiązany rozwiązać je we własnym zakresie, z wykorzystaniem przepisów prawa oraz ich rozumienia w dotychczasowym orzecznictwie i nauce prawa.

Rozstrzygnięcie zagadnień prawnych przez SN spełnia dwie podstawowe funkcje: po pierwsze wzmacnia realizację nadzoru judykacyjnego nad sądami powszechnymi, a po drugie pozwala na eliminację poważnych wątpliwości jurydycznych już na etapie postępowania apelacyjnego. Sąd odwoławczy przedstawiający zagadnienie prawne Sądowi Najwyższemu ma zatem obowiązek przeprowadzenia analizy dotychczasowego orzecznictwa i judykatury w celu wykazania, że w sprawie pojawiły się konieczne do rozstrzygnięcia, poważne wątpliwości prawne, które nie zostały w należyty sposób wyjaśnione w dotychczasowym orzecznictwie. Przed podjęciem uchwały SN ocenia treść przedstawionego zagadnienia, w szczególności problemu, na który zwraca uwagę sąd odwoławczy, i zawartej w uzasadnieniu argumentacji przemawiającej za przyjęciem konkretnego podejścia.

Instytucja przedstawienia zagadnienia prawnego do rozstrzygnięcia przez SN jest niewątpliwie ważnym instrumentem ujednolicania orzecznictwa i rozstrzygania trudnych materii związanych z wykładnią lub obowiązywaniem przepisów prawnych, a jej wyjątkowy charakter wymusza rozważne,

⁶³ A. Góra-Błaszczkowska [w:] A. Góra-Błaszczkowska (red.), Kodeks..., tom 1A, art. 390, Nb 16.

a nie powszechne z niej korzystanie. Instytucję tę należy postrzegać jako element wzmacniający poczucie bezpieczeństwa prawnego, podnoszący zaufanie w stosunku do prawa i procesu jego stosowania.

Abstrakt

W niniejszym opracowaniu przedstawiono zarys tytułowej problematyki wraz z orzecznictwem Sądu Najwyższego w przedmiocie rozstrzygania zagadnień prawnych budzących poważne wątpliwości. Ustanowiona w art. 390 § 1 k.p.c. instytucja pytań prawnych – jako odstępstwo od konstytucyjnej zasady niezawisłości orzeczniczej sędziów, którzy w sprawowaniu swojego urzędu podlegają jedynie Konstytucji RP oraz ustawom – powinna znajdować zastosowanie wyłącznie w przypadku, gdy faktycznie zachodzi rzeczywista potrzeba wyjaśnienia poważnych wątpliwości prawnych o decydującym znaczeniu dla rozstrzygnięcia sprawy, pozostających z tym rozstrzygnięciem w związku przyczynowym. W sytuacji wystąpienia zwykłych wątpliwości interpretacyjnych sąd odwoławczy powinien je rozwiązać we własnym zakresie, z wykorzystaniem wiedzy niesionej przez same przepisy oraz ich rozumienia w dotychczasowym orzecznictwie i nauce prawa. Przedstawienie zagadnienia prawnego budzącego poważne wątpliwości w przypadku występujących w orzecznictwie różnych wykładni tego samego przepisu znajdzie zastosowanie w sytuacji, gdy w ocenie sądu drugiej instancji za przyjęciem każdej z tych wykładni przemawiają doniosłe, zaprezentowane przez ten sąd argumenty prawne, a wyboru właściwej wykładni nie wyjaśnia ani dotychczasowe stanowisko judykatury, ani doktryna prawa. Przedmiotem zagadnienia prawnego przedstawionego do rozstrzygnięcia powinna być kwestia prawna budząca rzeczywiście poważne wątpliwości. W przypadku powstania zwykłych wątpliwości sąd odwoławczy powinien je rozwiązać we własnym zakresie. Nie stanowi natomiast samoistnej przesłanki wystąpienia z pytaniem prawnym do SN ani waga zawierającego się w nim problemu, ani rozbieżności w orzecznictwie i piśmiennictwie co do sposobu jego rozwiązania.

Słowa kluczowe: zagadnienie prawne, pytanie prawne, sąd odwoławczy, Sąd Najwyższy, apelacja.

BIBLIOGRAFIA

- Ajdukiewicz K., *Język i poznanie*, tom 1, Warszawa 1985.
- Erciński T., *Apelacja w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2020.
- Góra-Błaszczkowska A., *Kodeks postępowania cywilnego*, tom 1A. Komentarz. Art. 1–424¹², Warszawa 2020.
- Góra-Błaszczkowska A., *Środki zaskarżenia w postępowaniu cywilnym*. Komentarz do art. 367–424¹² k.p.c., Warszawa 2020.

- Hanausek S., Orzeczenie sądu rewizyjnego w procesie cywilnym, Warszawa 1966.
- Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz, tom 2. Art. 205¹–424¹², red. A. Marciniak, Warszawa 2019.
- Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz, tom 1. Art. 1–505³⁹, red. T. Szanciło, Warszawa 2023.
- Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz, tom 2, red. T. Ereciński, Warszawa 2012.
- Manowska M., Apelacja w postępowaniu cywilnym. Komentarz i orzecznictwo, Warszawa 2022.
- Naworski J., Przesłanki wystąpienia z pytaniem prawnym – glosa – III CZP 32/10, „Iustitia” 2012, 1.
- Osajda K., Przesłanki odmowy podjęcia uchwały przez SN w postępowaniu cywilnym, Warszawa 2018.
- Rola orzecznictwa w systemie prawnym, red. T. Giaro, Warszawa 2016.
- System prawa procesowego cywilnego, tom 3, cz. 1, red. J. Gudowski, Warszawa 2013.
- Włodyka S., Przesłanki dopuszczalności pytań prawnych do Sądu Najwyższego, „Nowe Prawo” 1971, 2.
- Wolter W., Lipczyńska M., Elementy logiki, Warszawa 1980.
- Zieliński A., Wyroki sądu II instancji w postępowaniu cywilnym. Komentarz praktyczny z przeglądem orzecznictwa. Wzory orzeczeń sądu II instancji, Warszawa 2014.
- Ziemiński Z., Logika praktyczna, Warszawa 1995.
- Zienkiewicz D., Wątpliwości redakcyjne związane z przedstawianiem zagadnień prawnych do rozstrzygnięcia w orzecznictwie Sądu Najwyższego, „Palestra” 2000, 5–6.